

О. Б. Леміш, науковий співробітник науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення діяльності ОВС Державного науково-дослідного інституту МВС України

ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРПЛЯЧОСТІ У СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ ПРАЦІВНИКІВ МІЛІЦІЇ

Визначено зміст терплячості як комплексної психологічної якості в контексті професійно важливих якостей працівників певних служб та підрозділів міліції, проаналізовано її зв'язок з темпераментом, мотивацією, особливостями нервової системи, впливом фізичного виховання та фізичного розвитку.

Ключові слова: терплячість; професійно важливі якості; емоційність; сила волі; мотивація.

Працівники міліції постійно мають справу з виконанням оперативно-службових завдань в обмежених часових умовах та різних екстремальних ситуаціях. Недостатній рівень знань, професіоналізму, компетентності та недостатня розвиненість професійно важливих якостей негативно впливає на ефективність та правильність прийняття рішень, взаємовідносини міліції з громадянами. У цьому контексті розглядаємо терплячість як комплексну вольову якість, котра є професійно важливою та необхідною під час виконання певних службових завдань.

Оперативно-службова діяльність міліції є складним, спеціалізованим за об'єктом, засобами та умовами здійснення видом професійної діяльності, що включає в себе відносно самостійні, але взаємопов'язані функції: профілактичну, адміністративно-наглядову, оперативно-розшукову, кримінально-процесуальну, охоронну та ін. [1]. Ці функції є основою виконання спеціалізованої діяльності окремими службами та підрозділами. У психологічному плані оперативно-службовій діяльності притаманні екстремальність, конфліктність, віктимність, публічність та належне виконання професійно-рольової поведінки, дилемність та ін.

Оперативно-службова діяльність висуває різноманітні високі і специфічні вимоги до фізичного та психічного здоров'я

працівників та їх професійно важливих якостей, необхідних для виконання ними повсякденних службових завдань.

Професійні здібності працівників міліції мають структуру, до якої належить сукупність професійно важливих якостей особистості, що відповідають об'єктивним умовам і вимогам певного виду діяльності [3]. Зокрема виділяється три групи якостей, що характеризують потенційні здібності до професійної діяльності.

По-перше, якості, пов'язані зі спрямованістю і характером людини: активна соціальна позиція, правильність уявлень про особливості роботи та виконання поставлених завдань, відповідальність, працьовитість, організованість та ін.

По-друге, рівень загального інтелектуального розвитку, функціонування основних психічних процесів.

По-третє, якості, що зумовлюють психологічну надійність, зокрема, рівень нервово-психічної сталості, що характеризує сталість до емоційних, фізичних та інтелектуальних навантажень; прояв вольових якостей, зокрема терплячості, брак схильності до тривожних станів, розгубленості та крайніх негативних реакцій при невдачах, надмірної чутливості і т.д.

Серед загальних професійно важливих якостей працівників міліції – суб'єктивної основи ефективного виконання оперативно-службової діяльності, можна виділити такі, як психологічна сталість, спостережливість, схильність до виваженого ризику, комунікативність, емоційна врівноваженість, рішучість, здатність швидко приймати адекватні рішення в умовах дефіциту часу, стресосталість, а також вольові якості, окремою складовою яких є терплячість.

Результатами попереднього теоретичного та практичного дослідження, було встановлено, що терплячість можна віднести до числа *специфічних* професійно важливих якостей працівників міліції. Вона суттєво впливає на ефективність оперативно-службової діяльності та вимагає прояву у певних та досить часто зустрічаємих повсякденних ситуаціях.

Умовно, терплячість можна поділити на ситуативну, тобто таку, яка не вимагає прояву довготривалої витримки, а може бути викликана лише з допомогою певного емоційного і поведінкового самоконтролю та на довготривалу, яка потребує „включення” цілої низки вольових якостей особистості: сміливості,

наполегливості, принциповості, дисциплінованості, самостійності, цілеспрямованості, витримки, організованості та потребує високого рівня замотивованості [4].

Тому було здійснено вивчення взаємозв'язку та впливу на прояв терплячості індивідуально-психологічних особливостей особистості, фізичного виховання та фізичного розвитку працівників міліції з допомогою соціально-психологічних та психологічних методів, а саме: спостереження, анкетування, оцінки нервово-психічної сталості, визначення темпераментних та характерологічних особливостей, а також мотиваційної сфери фахівців, оскільки "мотив відображає стан цілісної структури особистості, він враховує інтереси всіх систем"[5]. Поряд з цим брались до уваги несприятливі життєві ситуації як соціально-психологічної основи нервових зривів, врахування яких забезпечило отримання додаткової інформації про стан та прояви терплячості.

У дослідженні брали участь 130 працівників органів внутрішніх справ. З них: 44 працівники служби дільничних інспекторів міліції (ДІМ), чоловічої статі, зі стажем роботи в середньому від 0,5 до 5 років; 39 працівників патрульної служби міліції (ПСМ), чоловічої статі, зі стажем роботи в середньому від 1 до 3 років та 45 працівників слідчих відділів (СВ), з них 37 респондентів чоловічої статі та 8 жіночої, стаж роботи в усіх від 3 до 7 років. Були використані такі тестові методики: опитувальник Г. Айзенка (ЕРІ), тест Я. Стреляу, методика самооцінки психічних станів за Г. Айзенком, діагностика рівня емоційного вигорання за В. В. Бойко, методика "САН", тест "самооцінка сили волі" та методика Ж. Б. Делакура "Вы терпеливая или слабхарактерная личность?"

За даними дослідження, у фахівців зазначених напрямів служби найвираженіші такі індивідуально-психологічні особливості:

перевага процесів збудливості, що характерно для представників таких професій;

87 % опитуваних є екстравертами, решта ж має інтровертні особливості; зовсім відсутні представники з амбовертними якостями;

нейротизм, який у більшості перебуває на підвищеному рівні;

високий рівень комунікативності;
середній рівень лабільності;
яскраво виражені енергійність та пластичність;
добре розвинена сила волі.

Також було проведено дослідження щодо виявлення впливу фізичного виховання та фізичного розвитку на формування емоційно-вольових якостей працівників, а саме терплячості. Для цього було проаналізовано та розглянуто правильність, доцільність та ефективність застосування комплексу методів з фізичної підготовки, що використовується працівниками міліції в системі службової підготовки.

На основі взаємозв'язку рухової та емоційно-вольової активності розглянуто також основні нетрадиційні види фізичної культури, в яких особливе місце посідають такі її види, як йога, карате, ушу, кунг-фу і фітнес-програми, які останнім часом набули значного поширення, викликають інтерес до занять з фізичної культури у практичних підрозділах і сприяють психофізичному вдосконаленню людини.

Під час дослідження було виявлено, що взаємодія рухової й емоційно-вольової активності є невід'ємним компонентом розвитку працівника ОВС та має неабиякий вплив на його особистісне зростання, допомагає зрозуміти себе, свої можливості, формує впевненість у собі, здатність комфортно відчувати себе в суспільстві та під час виконання службової діяльності. Разом із тим неприділення належної уваги руховій активності призводить до нездатності зберігати підвищену психічну і фізичну саморегуляцію.

Надалі намагались визначити вплив різних видів фізичних вправ на формування емоційно-вольової регуляції працівників ОВС.

Реалізація запланованих дій проведення емпіричного дослідження з подальшою обробкою та інтерпретацією одержаних даних дозволили встановити, що внаслідок активного заняття спортом у більшості випробовуваних спостерігалися певні зміни в уявленнях про власні емоційні та вольові якості, самооцінці та рівні домагань, в активності, настрої.

Розробляючи план дослідження, слідували з того, що порівняння працівників, які займаються різними видами фізичної культури, за характером емоційно-вольового образу "Я" дозволить виявити певні особливості, за якими ці працівники різняться.

ся якнайбільше. Для цього було взято ту саму вибірку випробовуваних, проте поділено її на дві групи, що відрізняються за змістом фізичного виховання, яким вони займалися. Перша група (I) – працівники різних підрозділів (ДІМ, ПСМ, СВ), які систематично займаються різними видами спорту (рукопашний бій, футбол, баскетбол, аеробіка, йога, карате, айкідо) та постійно беруть участь у змаганнях районного та міського рівня серед структур ОВС. Друга (II) – працівники, які займаються лише в системі службової підготовки.

Так, виявлено, що після активного заняття спортивною діяльністю у працівників міліції групи I посилюється прагнення зберегти здоров'я, зменшується гнів і тривога, підвищуються показники фізичної витривалості та психологічної сталості, що виявляється у терплячості в поведінці. У працівників групи II, котрі займаються лише за програмою професійної підготовки, залишаються практично незмінними показники переживання гніву, тривоги та власної активності, не посилюється прагнення зберегти здоров'я, під час виконання службових обов'язків виявляється значно менший рівень терплячості. Крім того, між представниками цих двох груп простежуються відмінності як у системі уявлень про власну емоційно-вольову сферу, так і в деяких проявах терплячості в однакових умовах та однакових ситуаціях виконання службової діяльності.

Найбільш значні відмінності за методиками “САН”, діагностики рівня емоційного вигорання В. В. Бойко та визначення самооцінки психічних станів (за Айзенком) визначаються за показниками “прагнення до здоров'я”, “самопочуття”, “емоційна стабільність”, “активність”, середні значення яких у групі I перевищує середні оцінки у групі II. Крім того, слід зазначити, що вираженість показників “агресивність”, “наявність симптомів емоційного вигорання” та “тривожність” у групі I також значно нижча, ніж у групі II.

Загалом, порівняльні результати вираженості, досліджуваних показників, у групах працівників, які займаються різними видами фізичної культури, дозволили виявити певний зв'язок різних видів фізичної культури з особистісними якостями. Так, особам, які займаються в рамках професійної підготовки, властива помірна активізація таких якостей, а саме: завзятість, сміливість, рішучість і самовладання; самопочуття, активність і на-

стрій практично не змінюється, також вони можуть характеризуватися як дуже товариські, відверті, невимушені, зібрані, кмітливі, чутливі, невгамовні, проте володіють низьким самоконтролем, неточні, не схильні до прояву вольових якостей. Працівники ОВС, які займаються спеціальними видами спорту фізичного виховання, виявляються більш наполегливими, сміливими, рішучими людьми, з більшим проявом вольових якостей. У них дещо знижений стан тривоги, добрий та бадьорий стан самопочуття, активності і настрою, вони товариські, кмітливі, володіють абстрактним мисленням, добре контролюють себе, точні, схильні враховувати соціальні норми та правила поведінки, прийняті в суспільстві, прагнуть зберегти здоров'я.

Також було встановлено, що найістотнішими особливостями працівників, які посилено займаються різними видами спорту поза службовою підготовкою, є тенденція до підвищення активності після спортивних занять, поліпшення самопочуття і настрою, компенсація гнівних переживань, а також терплячість до незручностей і схильність до вибору сміливої лінії поведінки, яка базується на впевненості у власних силах, здібностях, можливостях та власних переконаннях. У працівників другої групи ключовими характеристиками є доброта, щирість, млявість, апатичність, емоційна несталість, переважання мимовільних емоційних реакцій, посилення негативних переживань, зниження самопочуття і настрою після активного заняття спортом, відчуття психологічної стомленості та пасивності, нездатність до швидкої психологічної та фізичної мобілізації і чутливість.

Отже, як засвідчують одержані результати, у працівників міліції групи I і у працівників групи II є суттєві відмінності у прояві терплячості та формуванні її як емоційно-вольового образу "Я", у динаміці психічних станів, негативних чи позитивних переживань, самопочуття і настрою.

Далі намагалися "розвести" поняття терплячості на вміння стримувати свої емоції та бурхливі реакції, проявляти силу волі та впертість, та на терплячість як прояв надмірної слабохарактерності, невміння відстояти свою точку зору та прояв доброти.

Зокрема, за результатами тестування з використанням методики Ж. Б. Делакура встановлено, що у 91 % працівників (69 % з них – працівники СВ) терплячість діагностується як прояв настирності, сталості, сміливості, наполегливості, вольо-

вих якостей та достатнього рівня емоційного контролю, і лише у 9 % працівників було виявлено прояв терплячості як м'якості характеру та невміння відстояти свою думку.

Дещо нижчими були показники терплячості як вольової якості та прояву настирності у працівників ПС – 87 % серед опитаних; 13 % виявились такими, що у певних ситуаціях виявляють слабкість характеру та надмірну терпимість як здатність прощати ситуацію та різні негативні вчинки.

Самі високі показники терплячості як толерантності та терпимості були діагностовані у працівників служби ДІМ, що у принципі пояснюється специфікою їхньої діяльності, віковими особливостями працівників та загальним стажем роботи, а також тими завданнями, які їх доводиться щоденно виконувати. Це й виклики на сімейні справи та сімейні конфлікти, спілкування з неповнолітніми. Зрозуміло, що виконання таких завдань неможливе без намагання зрозуміти проблему, її причини, що й викликає на певному рівні прояв таких якостей, як співпереживання та співчуття, що можуть зникнути лише після певного стажу роботи та внаслідок розвитку професійної деформації особистості [7].

Також нами була розроблена анкета для визначення розуміння поняття “терплячості” самими працівниками ОВС та тих ситуацій, у яких їм необхідно було виявити цю якість.

Так, на запитання щодо визначення поняття терплячості, більшість працівників (77 % від опитаних) віднесли цю якість до вольової характеристики, що виявляється у такому:

ситуативній необхідності самоконтролю прояву своїх емоцій;

довготривалій за часом необхідності чогось чекати;

систематичності щось просити, нагадувати, питати;

фізичній витримці (в ситуації втоми);

смівливості;

рішучості під час прийняття рішень;

систематичному повторенні певних дій чи знаходженні

інших варіантів поведінки для досягнення певної мети, яку не вдалося досягти з першого разу;

наполегливості;

принциповості;

самостійності під час виконання завдань, коли складну справу доводиться виконувати без допомоги колег.

Меньша кількість респондентів, а саме 18 % визначили поняття терплячості як толерантності, співпереживання та терпимості до чужих хиб, а 5 % віднесли цю якість до прояву слабохарактерності та неможливості відстояти свою думку; 95 % опитаних, які віднесли терплячість до прояву вольових якостей та до толерантності і співпереживання, визначили, що терплячість являється необхідною професійно важливою якістю для виконання службових завдань.

На запитання: “Чому на Вашу думку терплячість являється необхідною професійно-важливою якістю?”, були отримані такі відповіді:

ця якість має бути притаманною для кожного працівника міліції (14 %);

без цієї якості було б неможливо виконувати професійно-рольові завдання (наприклад, у разі, коли ти чітко та стовідсотково знаєш, що підозрюваний каже неправду, або вводить тебе в оману, або коли ти граєш роль якоїсь підставної особи і бувають екстремальні та непередбачувані події, але необхідно до кінця зіграти свою роль та не виказати себе) (37 %);

ця якість допомагає стримувати свої емоції під час спілкування з різними неблагополучними верствами населення (43 %);

тому, що ця якість не дозволяє вчиняти незворотніх помилок та вчинків (6 %).

Ті ж 5 % опитаних, які віднесли цю якість до прояву слабохарактерності та неможливості відстояти свою думку, стверджували, що терплячість їм певною мірою заважає під час виконання службових завдань.

Також 85 % працівників вказали на те, що стан ситуативної терплячості викликається легше, ніж коли необхідно провчити довготривалу терплячість. У першому разі це потребує приблизно від 2 до 4 хв активного самопереконавання і вдається це зробити у шести випадках з десяти. Водночас довготривалий стан терплячості (наприклад, боротьба зі станом втоми, або виконання нецікавого та особистісно малозначущого завдання) можливий лише за умови сильної замотивованості у завданні, що слід виконати.

Отже, терплячість являє собою складну, комплексну професійно важливу якість працівників міліції, яка також тісно пов'язана зі замотивованістю виконувати те чи інше завдання, рівнем фізичного розвитку та виховання та виявляється в умінні підтримувати шляхом допоміжного вольового зусилля інтенсивність та належність роботи на заданому рівні за умов виникнення внутрішніх перешкод (наприклад, під час втоми, поганому настрої та поганому самопочутті).

Брак терплячості та невміння викликати зовнішній та внутрішній стан цієї якості в необхідний момент у кінцевому результаті призводить до емоційно-вольової несталості, схильності до афектів, імпульсивності, низького самоконтролю поведінки, недостатньої спроможності до ефективної міжособистісної взаємодії, високої імпульсивності, тривожності з перевагою збудження, агресії та у результаті до емоційного вигорання.

За даними проведеного дослідження, терплячість належить до числа вольових, системних професійно важливих якостей. Вона суттєво впливає на ефективність виконання завдань та виявляється у досить часто зустрічаємих як професійних, так і повсякденних життєвих ситуаціях.

Беззаперечним є той факт, що кожна з видів діяльності працівників ОВС передбачає наявність такої риси, як сила волі. Проте така якість, як сила волі включає в себе кілька вольових проявів (якостей), що мають різну природну основу (типологічні особливості прояву властивостей нервової системи). Можлива чітко виражена сміливість та ризикованість, але без прояву сміливості та впертості. Або ж навпаки сильно розвинена терплячість, але без рішучості.

Очевидно, що терплячість варто проявляти далеко не у всіх ситуаціях, адже постійне та систематичне „подавлення” свого бачення та власного „Я”, постійна необхідність стримувати себе в кінцевому результаті просто може перетворитись у зворотній прояв вольової терплячості – у слабохарактерність.

Список використаних джерел

1. Про міліцію : Закон України (із змінами і доповненнями, внесеними законами України: станом на 25 листопада 2001р.).
2. Батаршев А. В. Психология индивидуальных различий: От темперамента к характеру и типологии личности / Батаршев А. В. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС , 2000. – 256 с.

3. Васильев В. Л. Юридическая психология / Васильев В. Л. – [3-е изд.] – СПб : Изд-во “Питер”, 2000. – 624 с.
4. Калинин В. К. Актуальные аспекты теории воли / В. К. Калинин // Эмоционально-волевая регуляция поведения и деятельности. – Симферополь, 19–24 мая 1986. – 159 с.
5. Забродин Ю. М. Мотивационно-смысловые связи в структуре направленности человека / Ю. М. Забродин, Б. А. Сосновский // Вопросы психологии. – 1989. – № 6. – С. 100–108.
6. Малхазов О. Р. Психология та психофізіологія управління руховою діяльністю : [монографія] / Малхазов О. Р. – К. : Євролінія, 2002. – 320 с.
7. Медведев В. С. Проблемы професійної деформації співробітників ОВС (теоретичний та прикладний аспект) / Медведев В. С. – К. : НАВСУ, 1999. – 9,5 д.а.
8. Уолцер М. О терпимости / Уолцер М. – М., 2000. – 163 с.